

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота

на тему:

**«Примусове переміщення цивільного населення: міжнародно-
правова заборона та питання практичної реалізації»**

Студентки 3 курсу МП-31 групи

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Галяс О.М.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри
міжнародного та європейського права

Саванець Людмила Михайлівна

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ФУНДАМЕНТ ЗАБОРОНИ ПРИМУСОВОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ.	
1.1. Еволюція заборони депортації та примусового переміщення у міжнародному гуманітарному праві(аналіз IV Женевської конвенції).....	7
1.2. Кваліфікація примусового переміщення як воєнного злочину та злочину проти людяності в Римському статуті МКС.....	12
1.3. Відмежування «примусового переміщення» від законної «евакуації»: правові критерії та вимоги безпеки.....	16
 РОЗДІЛ 2. ПРИМУСОВА ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДО РФ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕНОЦИДНОЇ ПОЛІТИКИ	
2.1. Правова оцінка масового вивезення цивільних осіб на територію країни-агресора та ТОТ.....	19
2.2. Проблема депортації українських дітей: міжнародно-правові наслідки та ордери Міжнародного кримінального суду.....	22
 РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ ТА ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ «ПРИМУСОВОЇ ЕВАКУАЦІЇ» В МЕЖАХ УКРАЇНИ	
3.1. Національне законодавство про обов’язкову евакуацію в умовах воєнного стан: баланс між правом на життя та правом на свободу пересування.....	25
3.2. Примусова евакуація сімей з дітьми з прифронтових зон (Бахмут, Авдіївка, Куп’янськ) – правовий аспект vs реальність.....	30
 ВИСНОВКИ.....	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	38

ВСТУП

Актуальність проблеми. Початок ХХ століття мав стати епохою остаточного утвердження примату прав людини та недоторканності особистості. Однак повномаштабна збройна агресія російської федерації проти України не лише зруйнувала архітектуру європейської безпеки, а й поставила світову спільноту перед фактом наймасштабнішого примусового переміщення цивільного населення з часів Другої світової війни. У сучасному світі питання примусового переміщення перестало бути лише теоретичною проблемою міжнародного гуманітарного права. Воно перетворилося на інструмент геополітичного тиску, демографічної інженерії та, у найгірших проявах, елемент геноцидної політики.

Світові важливо розуміти: примусове переміщення сьогодні – це не просто втеча людей від обстрілів. Це свідома стратегія агресора, спрямована на руйнацію ідентичності нації. Коли ми говоримо про депортацію сотень тисяч українців, зокрема дітей, на територію рф, ми стикаємося з викликом самій суті міжнародного права. Якщо механізми ООН та Міжнародного кримінального суду не зможуть ефективно протидіяти цій практиці, «заборона депортації» залишиться лише декларативним текстом на папері Женевських конвенцій, що розв’яже руки іншим диктаторським режимам у майбутньому.

Особливої гостроти та наукового інтересу тема набуває через розмиття кордонів між поняттями «порятунок» та «примус». У контексті українсько-російської війни ми спостерігаємо унікальний правовий парадокс:

- 1) З одного боку – злочинна депортація, яку здійснює рф, маскуючи її під «гуманітарну евакуацію»
- 2) З іншого боку – складна політика України щодо обов’язкової евакуації з прифронтових територій (наприклад, Бахмут, Авдіївка, громади Куп’янського району та інші).

Тут виникає фундаментальне правове та етичне питання: де закінчується обов’язок держави захистити право громадянина на життя і де починається порушення права людини на свободу вибору та недоторканність приватного життя? Чи має право держава примусово вивозити людей проти їхньої волі, навіть

якщо це робиться заради їхнього виживання? Ситуації з «відмовниками» у зоні бойових дій, які переходять від евакуаційних груп, ставлять під сумнів класичні підходи до прав людини та вимагають переосмислення ролі держави у кризових ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. Питання захисту цивільних та заборони депортації досліджували класики (Ж. Пікте) та провідні теоретики міжнародного права (К. Верле, А. Кассезе, М. Бассіуні). Вагомий внесок у вивчення механізмів МГП та імплементації Римського статуту в Україні зробили М. Гнатовський, Т. Короткий, В. Репецький та Ю. Сидоренко. Проте виклики повномасштабного вторгнення РФ, зокрема депортація дітей та «фільтраційні заходи», потребують нового осмислення. Динаміка війни 2024–2026 років та останні зміни в українському законодавстві щодо примусової евакуації зумовлюють актуальність цього дослідження.

Метою міждисциплінарної курсової роботи є комплексне дослідження міжнародно-правового регулювання заборони примусового переміщення цивільного населення, аналіз механізмів відповідальності за депортацію в умовах збройної агресії РФ проти України, а також правова оцінка вітчизняного досвіду обов'язкової евакуації цивільних осіб з метою пошуку балансу між державним примусом та захистом фундаментальних прав людини.

Відповідно до мети визначимо такі **завдання**:

- Висвітлити історичну еволюцію та сучасний стан міжнародно-правової заборони депортації та примусового переміщення, зокрема крізь призму положень IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни;
- розкрити особливості кваліфікації примусового переміщення як воєнного злочину та злочину проти людяності в межах юрисдикції Міжнародного кримінального суду згідно з нормами Римського статуту;
- охарактеризувати правові критерії, що дозволяють розмежувати незаконне примусове переміщення від правомірної евакуації, зумовленої вимогами безпеки цивільних осіб;

- проаналізувати системні порушення міжнародного права з боку РФ, пов'язані з масовим вивезенням українського населення та функціонуванням системи «фільтраційних таборів»;

- дати оцінку відповідності національного законодавства України про обов'язкову евакуацію міжнародним стандартам прав людини, зокрема в аспекті обмеження свободи пересування задля збереження життя;

Об'єкт дослідження- сукупність суспільних відносин у сфері міжнародного гуманітарного права прав людини, що виникають у зв'язку із забезпеченням недоторканності та захисту цивільного населення від примусового переміщення та депортації в умовах міжнародних збройних конфліктів

Предмет дослідження- міжнародно-правові норми (зокрема IV Женевська конвенція та Римський статут МКС), національне законодавство України щодо обов'язкової евакуації, а також правозастосовна практика міжнародних судових інституцій та державних органів у контексті протидії примусовому переміщенню цивільних осіб під час агресії РФ проти України

Теоретичною основою дослідження є фундаментальні праці провідних вітчизняних та зарубіжних правників у сфері міжнародного гуманітарного та кримінального права. Зокрема, використано концептуальні підходи **Жака Пікте** (щодо тлумачення Женевських конвенцій), наукові розробки **Ю.М. Сидоренка** та **М.М. Гнатовського** в частині кваліфікації воєнних злочинів. Важливе значення для роботи мають аналітичні звіти **ОБСЄ**, **ООН** та правозахисних організацій (**Human Rights Watch, Amnesty International**), які дозволили інтегрувати суху правову теорію з жорстокою практикою війни 2022–2026 років.

Міждисциплінарна курсова робота складається з вступу, трьох розділів та висновків.

У вступі ґрунтована актуальність обраної теми дослідження, яка зумовлена безпрецедентним масштабом примусових депортацій українців та необхідністю юридичного шліфування національних механізмів евакуації.

У першому розділі визначені теоретичні основи визначені теоретичні основи міжнародно-правового захисту цивільних осіб. Проаналізовано еволюцію

заборони депортації від Гаазьких конвенцій до Римського статуту МКС, а також встановлено чіткі правові критерії, що дозволяють відрізнити законну евакуацію від злочинного примусового переміщення.

Другий розділ міждисциплінарної курсової роботи відображає результати аналізу результати аналізу системних порушень міжнародного права з боку рф. Особливу увагу приділено юридичній деконструкції політики «фільтрації», депортації українських дітей як елементу геноциду та міжнародно-правовим наслідкам видачі ордерів МКС на арешт вищого керівництва країни-агресора.

У третьому розділі роботи окреслено заходи роботи окреслено заходи та правові дилеми обов'язкової евакуації всередині України. Проаналізовано баланс між правом на життя та свободою пересування, критично оцінено новели Закону № 4779-IX щодо примусового вивезення дітей із прифронтових зон та розроблено рекомендації щодо переходу від силового примусу до моделі «стимульованого порятунку» з гарантованим соціальним пакетом.

РОЗДІЛІ.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ФУНДАМЕНТ ЗАБОРОНИ ПРИМУСОВОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ.

1.1. Еволюція заборони депортації та примусового переміщення у міжнародному гуманітарному праві(аналіз IV Женевської конвенції)

Становлення заборони примусового переміщення цивільного населення в системі міжнародного гуманітарного права не було одномоментним актом, а стало результатом тривалої та болісної еволюції правової думки, стимульованої масштабом людських страждань під час глобальних конфліктів XX століття. Генезис цієї норми відображає фундаментальну трансформацію міжнародного права: від «права війни» (*jus ad bellum*), зосередженого на інтересах держав-комбатантів, до права захисту людини (*jus in bello*), де в центрі уваги перебуває недоторканність особистості.

У класичному міжнародному праві тривалий час панував принцип *Vae victis* («горе переможеним»), згідно з яким цивільне населення окупованих територій фактично розглядалося власність переможця. Депортація, оборнення в рабство та примусове переселення були звичною практикою античності та середньовіччя. Перші паростки обмеження свавілля щодо цивільних з'явилося лише у XVIII-XIX століттях під впливом ідей Просвітництва та концепцій Жан-Жака Русо, який стверджував, що війна – це відносини між державами, а не між індивідами.

Кодифікація цих ідей розпочалася з Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 років. На початку XX століття правовий статус цивільного населення на окупованих територіях регулювався переважно Положеннями про закони і звичаї сухопутної війни, що було додатком до IV Гаазької конвенції 1907 року. Стаття 43 цього Положення зобов'язувала окупанта вживати всіх залежних від нього заходів для відновлення і забезпечення «громадського порядку та цивільного життя» Хоча Положення про закони і звичаї сухопутної війни прямо не містило терміну «депортація», стаття 46 зобов'язувала окупаційну державу поважати «сімейну честь і права, життя окремих осіб та приватну власність» [1].

Однак Перша світова війна продемонструвала глибокі прогалини в цих нормах. Окупаційні режими (зокрема німецька адміністрація в Бельгії та Франції) практикували масове вивезення цивільних осіб для роботи на оборонних підприємствах Німеччини. Юридичним виправданням тоді виступала відсутність прямої заборони на переміщення: агресори стверджували, «повага до життя» не виключає зміни місця проживання задля «забезпечення трудової зайнятості» або «державних потреб». Навіть спроби Комісії з відповідальності авторів війни (1919 р.) кваліфікувати депортації як злочини зіткнулися з відсутністю чіткого договірного визначення цього терміну.

У 1934 році Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) на конференції в Токіо розробив проект конвенції про захист цивільних осіб, де вперше намагалися прямо обмежити право окупанта на переміщення населення [17]. (ст.19). Проте початок Другої світової війни завадив ухваленню цього документа, що мало катастрофічні наслідки для людства.

Період 1939-1945 років став на той момент часом наймасштабніших порушень прав цивільного населення. Нацистська Німеччина та її союзники перетворили депортацію на системний елемент державної політики. Масове вивезення «остарбайтерів» з території України, депортація євреїв до таборів смерті, а також примусові переселення в межах плану «Ост» здійснювалися під формальним прикриттям «заходів безпеки» або «адміністративної доцільності». До прикладу процес примусового вилучення «людських ресурсів» на західноукраїнських землях для потреб Третього Рейху набув системного характеру безпосередньо після встановлення окупаційного режиму. Згідно з архівними відомостями відділу праці Генеральної губернії від 27 вересня 1941 року, лише з дистрикту «Галичина» до німецької економіки було залучено шляхом депортації 60 709 осіб, серед яких 42 483 чоловіків (серед яких мій прадідусь) та 18 226 жінок [18,с.21].

Кульмінація та завершальний етап примусових депортацій з українських територій припали на період кінця 1943 – початку 1944 років. У цей час німецьке командування, зважаючи на стрімкий відступ фронту, змінило пріоритети: вивезення

населення здійснювалося не лише для поповнення дефіцитних трудових ресурсів Рейху, а й з метою реалізації тактики стратегічного виживання територій. Силоміць переміщуючи цивільних осіб, окупант намагався штучно створити демографічний та господарський вакуум, що мав би максимально ускладнити подальше відродження України.

Загальні статистичні показники насильницького вивезення із західноукраїнських областей за роки окупації, згідно з верифікованими архівними даними, становлять щонайменше 524 775 осіб. Регіональний розподіл депортованих виглядає наступним чином :

- Львівська та Дрогобицька області: 170 370 осіб
- Тернопільська область: 164 046 осіб
- Чернівецька область: 69 726 осіб
- Станіславська область: 68 361 осіб
- Волинська область: близько 30 000 осіб
- Рівненська: 22 272 особи [18 с.22].

Маштабність цих цифр підтверджує, що депортація була не лише воєнним злочином проти людяності окремих індивідів, а цілеспрямованим актом проти цілого народу. Саме такі безпрецедентні факти порушення територіальної цілісності людської особистості та сім'ї змусили міжнародну спільноту під час Дипломатичної конференції 1949 року наполягати на включенні до IV Женевської конвенції статті 49, яка назавжди заборонила депортації «незалежно від мотивів» та встановила жорстокий контроль над будь-якими формами евакуації [2].

Прийняття у 1949 році цієї конвенції стало правовим заслоном проти правки «випаленої землі» та масових трудових депортацій, свідками яких світ став 1941-1944 роках. Ключовим інструментом цього захисту є стаття 49, аналіз якої дозволяє виділити наступні правові імперативи:

Перший абзац статті 49 встановлює універсальну заборону: «Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію ...» [2].

Юридично важливо, що термін «незалежно від мотивів» прямо забороняє виправдовувати переміщення економічними цілями (задоволення потреб у робочій силі) або політичними міркуваннями. Як зазначено в офіційному Коментарі МКЧХ під редакцією Жака Пікте, ця норма спрямована на захист права особи залишатися у своєму звичному середовищі. Оскільки відрив від дому є формою морального та фізичного тиску[22].

Конвенція чітко розмежовує злочинну депортацію та легітимну евакуацію. Згідно з другим абзацом статті 49, евакуація можлива лише за умови, якщо цього вимагає безпека самого населення або вагомі причини військового характеру [2].

Юридичною новелою цієї статті став обов'язок окупаційної держави повернути евакуйованих осіб до їхніх домів одразу після припинення бойових дій у відповідному районі. Це перетворює право на проживання на окупованій території на захищене міжнародним правом зобов'язання, яке не може бути припинене одностороннім рішенням агресора.

Останній абзац статті 49 забороняє окупаційній державі переміщувати частину власного цивільного населення на окуповану територію. Ця норма сьогодні визнається *jus cogens* – імперативною нормою, відступ від якої неможливий за жодних обставин.

Підсумовуючи генезис та зміст норм міжнародного гуманітарного права щодо заборони примусового переміщення, можна стверджувати, що стаття 49 IV Женевської конвенції стала не просто юридичною нормою, а вистражданою відповіддю людства на катастрофічний досвід світових воєн. Проведений аналіз свідчить, що відсутність чітких дефініцій у Гаазьких положеннях 1907 року дозволила агресорам маніпулювати правом, перетворюючи депортацію на інструмент демографічного та господарського виснаження народів, що наочно продемонструвала трагедія західноукраїнських земель у 1941–1944 роках. Прийняття Конвенції 1949 року докорінно змінило правову парадигму, встановивши абсолютну заборону на

переміщення цивільних «незалежно від мотивів» та позбавивши окупанта можливості виправдовувати воєнні злочини «адміністративною доцільністю». Сучасне трактування цих норм, закладене Жаком Пікте, розглядає депортацію як акт насильства над територіальною цілісністю особистості, на противагу якій легітимна евакуація є суворо тимчасовим заходом із безумовним обов'язком повернення осіб до їхніх домівок. Таким чином, еволюція права закріпила заборону примусового переселення як імперативну норму *jus cogens*, що стоїть на варті захисту людини від свавілля агресора та захищає право особи залишатися у своєму звичному середовищі навіть в умовах збройного конфлікту.

1.2. Кваліфікація примусового переміщення як воєнного злочину та злочину проти людяності в Римському статуті МКС

Прийняття у 1998 році Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) ознаменувало перехід від декларативної заборони депортацій, викладеної у Женевських конвенціях, до практичного механізму реалізації індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб. У сучасній доктрині міжнародного кримінального права примусове переміщення отримало «подвійну кваліфікацію», що дозволяє правосуддю охоплювати як масштабні державні репресії, так і конкретні порушення законів і звичаїв війни.

Статут не просто дублює норми МГП, він трансформує їх у чіткі склади злочинів, де кожен елемент підлягає доказуванню в судовому порядку.

Відповідно до ст.7 (1) (d) Римського статуту, депортація або примусове переміщення населення кваліфікується як злочин проти людяності. Головною юридичною особливістю цього складу є його контекстуальний елемент: злочин має бути частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення. Особливої ваги в контексті доказування вини за Римським статутом набувають спеціальні роз'яснення, викладені в «елементах злочинів». Згідно з цим документом, термінологічні конструкції «депортація», «наси́льницьке переміщення» (англ. *forcibly transferred*) та «наси́льницьке переселення» (англ. *forcibly displaced*) визначаються синонімічними та взаємозамінними. Це означає, що правова природа насильницького характеру дій є універсальною як для транскордонної депортації, так і для внутрішнього переміщення. Ключовим для сучасної кваліфікації є те, що поняття «наси́льства» в міжнародному кримінальному праві давно вийшло за межі суто фізичного впливу. За офіційними роз'ясненнями МКС, термін «наси́льно» охоплює широкий спектр деструктивного впливу на волю особи. Сюди відноситься не лише пряме застосування сили, а й : загроза силою або створення атмосфери неминучого насильства, психологічний тиск та грубий примус, зловживання владою або використання вразливого стану особи, затримання або загроза незаконного позбавлення волі щодо самої особи чи її близьких [23,с.275].

Тобто тут мова іде про те, що примус не повинен трактуватися як лише фізичне захоплення чи конвоювання під дулом автомата, Міжнародна судова практика, зокрема у справах МТКЮ та МКС, виходить з того, що примус може мати прихований або непрямий характер. Створення нестерпних умов життя, відключення критичної інфраструктури, залякування, зловживання владою або психологічний тиск, що не залишають особі реальної альтернативи, окрім залишення свого дому, юридично прирівнюється до фізичного примусу. Ключовим критерієм тут виступає відсутність вільної волі жертви, а не формальний метод впливу на неї. Паралельно з цим, Римський статут у статті 8 (2) кваліфікує незаконну депортацію або переміщення як воєнний злочин, що є серйозним порушенням Женевських конвенцій 1949 року. У цьому контексті об'єктом захисту виступає не лише фізична безпека особи, а й її право на проживання у власній оселі на окупованій території. Важливим аспектом наукового дискурсу є розмежування термінів «депортація» та «примусове переміщення». Як зазначається у дослідженнях Сідоренка Ю.М, депортація обов'язково передбачає переміщення осіб через міжнародно визнаний кордон (транскордонний елемент), тоді як примусове переміщення охоплює випадки витіснення людей у межах кордонів однієї держави[23, с.276].

Це розмежування має фундаментальне значення для кваліфікації дій окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях України: вивезення громадян до РФ кваліфікується як депортація, тоді як примусове виселення з одного населеного пункту до іншого в межах окупованої зони – як примусове переміщення. Обидва діяння є кримінально караними, проте депортація часто розглядається як більш тяжкий акт, оскільки вона розкриває юридичний та соціальний зв'язок особи зі своєю державою, ускладнюючи механізм подальшого захисту та репатріації.

Окреме місце в системі воєнних злочинів за Римським статутом посідає стаття 8 (2)(b)(viii), яка забороняє окупаційній державі прямо чи опосередковано переміщувати частини власного цивільного населення на територію, яку вона окупує. Ця норма є прямою відповіддю на історичну практику колонізації та «демографічної інженерії», спрямованої на штучну зміну етнічного, соціального чи релігійного складу населення окупованих територій. Юридично такий акт розцінюється як замах

на право самовизначення окупованого народу, оскільки заселення територій лояльними до агресора громадянами створює перешкоди для відновлення суверенітету та законного правопорядку. Таким чином, Римський статут захищає територію від «заміщення» населення, що робить його унікальним інструментом боротьби з гібридними форматами анексії та окупації [5] .

Суб'єктивна сторона розглянутих злочинів характеризується прямим умислом. Винна особа повинна не лише усвідомлювати фактичні обставини (що особи перебувають під захистом і переміщуються примусово), а й мати намір здійснити таке переміщення. У справах про злочини проти людяності додається ще й «спеціальний умисел» - усвідомлення того, що дії є частиною загального нападу на цивільне населення. Це робить доказову базу в таких справах надзвичайно складною, вимагаючи аналізу не лише наказів командирів середньої ланки, а й стратегічних документів вищого політичного керівництва держави-агресора. Саме цей аспект дозволяє МКС долати бар'єри імунітету вищих посадових осіб згідно зі статтею 27 Статуту, яка проголошує, що офіційний статус глави держави чи уряду не є підставою для звільнення від відповідальності[5].

Завершуючи аналіз, варто підкреслити, що Римський статут інтегрував у себе «Елементи злочинів» - детальні інструкції, які роз'яснюють кожен пункт статей 7 та 8. Це мінімізує можливість двозначного тлумачення дій агресора, який часто намагається замаскувати депортацію під «гуманітарну допомогу» чи «евакуацію». Міжнародне правосуддя чітко визначає: якщо переміщення відбувається за відсутності прямої загрози безпеці самих цивільних осіб або нагальної військової необхідності, воно апріорі є незаконним.

Можна зробити з цього підпункту такий висновок: прийняття у 1998 році Римського статуту Міжнародного кримінального суду ознаменувало фундаментальний перехід від декларативної заборони депортацій до практичного механізму індивідуальної відповідальності, трансформуючи норми гуманітарного права у чіткі склади злочинів. Сучасна доктрина запроваджує «подвійну кваліфікацію» примусового переміщення, розглядаючи його і як злочин проти людяності у контексті системних репресій, і як воєнний злочин у межах збройного

конфлікту. Ключовим аспектом сучасної юриспруденції є розширене тлумачення поняття «насильства», яке сьогодні охоплює не лише прямий фізичний вплив, а й створення нестерпної атмосфери залякування, психологічний тиск та позбавлення доступу до критичної інфраструктури, що фактично нівелює вільну волю особи. Важливим є термінологічне розмежування депортації як транскордонного вивезення та примусового переміщення в межах однієї держави, що дозволяє точно кваліфікувати дії окупанта на загарбаних територіях України. Окрему вагу має заборона «демографічної інженерії» — спроб агресора змінити етнічний склад територій шляхом заселення їх власними громадянами, що розцінюється як замах на право народу на самовизначення. Завдяки деталізації «елементів злочинів» та можливості долати посадовий імунітет вищих керівників держави, Римський статут стає унікальним інструментом боротьби з гібридними формами анексії, чітко визначаючи: будь-яке переміщення цивільних без нагальної військової потреби або загрози їхній безпеці є апріорі незаконним актом, який неможливо приховати за риторикою про «гуманітарний порятунок».

1.3. Відмежування «примусового переміщення» від законної «евакуації»: правові критерії та вимоги безпеки

У сучасному міжнародному праві межа між легітимним заходом безпеки та воєнним злочином часто стає об'єктом маніпуляцій з боку держав-агресорів. Окупаційні режими нерідко намагаються легітимізувати примусову депортацію, використовуючи термінологію «гуманітарної евакуації» або «порятунку населення від зони активних бойових дій». Однак міжнародне право, зокрема, стаття 49 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, яку ми неодноразово згадували, та Додатковий протокол 1977 року встановлюють вичерпний перелік жорстких правових критеріїв, сукупність яких дозволяє провести чітке розмежування між законною евакуацією та злочинним примусовим переміщенням.

Евакуація може проводитися лише за наявності однієї з двох підстав, передбачених міжнародним правом:

1. забезпечення безпеки самого населення
2. нагальна військова необхідність

При цьому евакуація не може передбачати переміщення осіб за межі окупованої території, за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Важливою вимогою є принцип тимчасовості: особи, яких було евакуйовано, повинні бути відправлені до дому відразу після припинення воєнних дій на відповідній території. Крім того право таких осіб покинути територію (якщо виїзд не суперечить інтересам національної безпеки) не може бути обмежене [2].

Слід наголосити, що навіть гуманітарні міркування не визнаються достатньою підставою для переміщення, якщо сама гуманітарна криза була наслідком неправомірних дій сторони, що ініціює вивезення людей.

За своєю суттю евакуація не може бути примусовим процесом і має базуватися на цілковито вільному виборі особи. Вона не повинна застосовуватися як стратегія ведення війни або інструмент досягнення військової переваги. Цивільні особи, які приймають рішення відмовитися від евакуації, повною мірою зберігають свій захищений статус і не можуть піддаватися жодним обмеженням чи прямим нападам. На відміну від евакуації, депортація та насильницьке переміщення характеризуються виселенням осіб із району, де вони законно перебувають, без підстав, що допускаються міжнародним правом. Юридична різниця між ними полягає у напрямку руху: депортація — це переміщення на територію іншої держави, а примусове переміщення — у межах кордонів держави громадянства особи [21,с.312].

Ключовим індикатором для кваліфікації правопорушення є категорія примусу, яка в сучасній доктрині тлумачиться розширено. Примус охоплює не лише прямий фізичний вплив, а й погрози насильством, переслідування, незаконні затримання, психологічний тиск або зумисне створення середовища небезпеки. Сутність примусовості визначається через відсутність у постраждалих реального вибору. Згода особи на переміщення має бути результатом вільного волевиявлення, що оцінюється через сукупність обставин кожного конкретного випадку [7]. У міжнародній судовій практиці встановлено, що формальна згода не робить переміщення правомірним,

якщо вона була отримана в умовах терору, насильства або знищення житлової забудови, тобто тут уже буде йти мова про примусове переміщення [21, с. 312].

Важливим аспектом для розмежування цих понять є аналіз супутніх процедур, що супроводжують процес виїзду населення. У той час як легітимна евакуація спрямована на максимально швидке гарантування безпеки та збереження гідності особи, примусове переміщення часто обтяжується заходами «фільтрації», тотальними обшуками, дактилоскопіюванням та психологічним тиском у спеціальних пунктах утримання. Такі дії докорінно суперечать гуманітарній меті евакуації та свідчать про намір сторони конфлікту встановити повний контроль над цивільним населенням. Особливо грубим порушенням, що остаточно нівелює статус евакуації, є примусове розлучення сімей. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, під час будь-якого переміщення має бути забезпечено принцип єдності родини. Якщо ж за результатами перевірок дітей розлучають із батьками або законними представниками, такі дії набувають ознак не лише воєнного злочину, а й потенційного акту геноциду, оскільки спрямовані на руйнування ідентичності групи через вилучення її майбутнього покоління. [21, с. 313].

Отже, евакуація є виключно гуманітарним інструментом, що діє в суворих межах: вона зумовлена об'єктивною небезпекою, має тимчасовий характер, передбачає добровільність вибору та гарантовану репатріацію. Будь-яка свідомо підміна цих понять, що супроводжується транскордонним вивезенням осіб на територію держави-окупанта або створенням нестерпних умов для життя на батьківщині, повинна кваліфікуватися як депортація. Розуміння цих правових критеріїв є фундаментом для подальшої ідентифікації злочинних практик, що маскуються під «рятувальні операції», та забезпечення невідворотності відповідальності за порушення універсальних норм захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Проведений аналіз дозволяє зробити певні висновки, що межа між правомірною евакуацією та злочинною депортацією пролягає не лише у формальних підставах, а й у дотриманні комплексу гуманітарних імперативів, закріплених IV Женевською конвенцією. Ключовим правовим критерієм тут виступає природа примусу, який у

сучасній доктрині трактується розширено: від прямого фізичного впливу до створення атмосфери «відсутності вибору» через терор, знищення інфраструктури або блокування безпечних шляхів на підконтрольну Україні територію. На відміну від легітимної евакуації, яка є добровільним, тимчасовим заходом безпеки з гарантованою репатріацією, примусове переміщення характеризується наміром окупанта встановити тотальний контроль над цивільними особами. Використання принизливих процедур «фільтрації», примусове розлучення сімей та вивезення населення на територію держави-агресора остаточно нівелюють будь-які спроби легітимізації цих дій як «рятувальних операцій».

РОЗДІЛ 2.

ПРИМУСОВА ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДО РФ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЕНОЦИДНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Правова оцінка масового вивезення цивільних осіб на територію країни-агресора та ТОТ

Правова оцінка масового вивезення цивільного населення України після 24 лютого 2022 року вимагає аналізу не лише як окремих воєнних злочинів, а як системної політики держави-агресора, що має ознаки геноцидного умислу. Згідно зі звітами Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, переміщення тисяч осіб з окупованих територій до рф та вглиб тимчасово окупованих територій (ТОТ) здійснювалося в умовах, які виключали вільний вибір та добровільну згоду [14].

Правова кваліфікація цих дій базується на статтях 7 та 8 Римського статуту МКС, де депортація визнається злочином проти людяності, якщо вона є частиною широкомасштабного нападу на цивільне населення. Специфіка поточної ситуації полягає у тому, що агресор використовує депортацію як інструмент радикальної зміни демографічного та етнічного складу захоплених територій, що прямо корелює з визначенням геноциду в розумінні Конвенції 1948 року.

Важливим елементом правової оцінки є аналіз, згаданих вище, «фільтраційних заходів» як обов'язкового етапу депортаційного процесу. Згідно з доповіддю ОБСЄ в межах Московського механізму, система фільтрації була створена для виявлення осіб з проукраїнською позицією, колишніх військовослужбовців та державних службовців. Процедури, що включають примусове дактилоскопіювання, обшуки та допити, є не лише грубим порушенням права на приватність, а й формою нелюдського поводження [13].

Юридично це означає, що будь-яке подальше переміщення особи після проходження такої процедури не може вважатися евакуацією, оскільки воно відбувається в атмосфері примусу та залякування, що нівелює будь-яку згоду постраждалої особи.

Окрему правову складність становить кваліфікація вивезення осіб, яких агресор називає «евакуйованими з зони активних бойових дій». Міжнародна правозахисна організація Human Rights Watch у своїх дослідженнях зазначає, що рф свідомо блокувала безпечні гуманітарні коридори на підконтрольну Україні територію, залишаючи цивільним єдиний шлях — до рф або білорусі [17].

З погляду міжнародного кримінального права, створення ситуації «відсутності вибору» є юридичним еквівалентом застосування фізичної сили. Таким чином, депортація цивільних осіб у рф кваліфікується як серйозне порушення Женевських конвенцій (*grave breach*), оскільки воно позбавляє осіб захисту, передбаченого статусом «особи під захистом» на окупованій території, та переміщує їх у середовище, де вони піддаються примусовій паспортізації та асиміляції.

Геноцидна складова цієї політики найбільш яскраво проявляється у вилученні українських документів та нав'язуванні громадянства рф, що супроводжується пропагандистською риторикою про «повернення на історичну батьківщину». Правова оцінка таких дій дозволяє стверджувати, що метою депортації є не просто фізичне переміщення людей, а знищення їхньої української національної ідентичності. Це дає підстави українським правоохоронним органам та міжнародним судовим інстанціям розглядати ці факти в сукупності з іншими ознаками злочину геноциду.

Отже, масове вивезення населення є не випадковим наслідком війни, а цілеспрямованим юридичним та логістичним механізмом ліквідації українського суверенітету через демографічне виснаження нації. Слід наголосити, що сучасна практика масових депортацій є логічним продовженням політики, яку рф розпочала ще у 2014 році на території тимчасово окупованого Криму. Правова оцінка ситуації на півострові протягом останнього десятиліття свідчить про використання аналогічних інструментів: примусового витіснення лояльного до України населення та заміщення його громадянами країни-агресора. Як зазначають дослідники, такий процес «колонізації» окупованої території через зміну її демографічного складу є грубим порушенням статті 49 IV Женевської конвенції, яка прямо забороняє окупаційній державі переміщувати частину свого власного цивільного населення на окуповану нею територію.

У контексті Криму депортація відбувалася у більш прихованих, проте не менш ефективних формах: через політичні переслідування, позбавлення права власності та релігійний тиск, що створювало нестерпні умови для проживання корінного народу (кримських татар) та етнічних українців. Досвід окупації Криму став для агресора «випробувальним майданчиком» для відпрацювання механізмів примусової паспортізації та асиміляції, які після 2022 року були масштабовані на інші новоокуповані регіони України.

Важливою правовою особливістю є те, що депортація кримських в'язнів та затриманих осіб до місць позбавлення волі на території рф також класифікується міжнародним правом як воєнний злочин. Це підтверджує системність наміру рф розірвати будь-які правові та соціальні зв'язки громадян України з їхньою державою. Таким чином, аналіз ситуації в Криму від початку окупації доводить, що депортація не є тимчасовим заходом «безпеки», а виступає ключовим елементом стратегії аннексії, спрямованим на остаточне закріплення контролю над територіями через тотальну заміну їхнього населення та стирання національної пам'яті. З огляду на це, масове вивезення цивільних осіб після 2022 року слід розглядати не як ізольований епізод, а як апогей тривалої геноцидної політики.

2.2. Проблема депортації українських дітей: міжнародно-правові наслідки та ордери Міжнародного кримінального суду

Примусове переміщення та депортація українських дітей на територію рф є найбільш задокументованим сегментом порушень міжнародного гуманітарного права (МГП). Юридична кваліфікація цих дій ґрунтується на грубому порушенні статті 50 IV Женевської конвенції, яка забороняє окупаційній державі змінювати цивільний статус дітей, включаючи їхнє громадянство та сімейні зв'язки [2].

Центральним інструментом у боротьбі за повернення неповнолітніх громадян став ініційований Президентом України державний стратегічний план Bring Kids Back UA. Ця платформа об'єднує зусилля української влади, міжнародних партнерів та громадського сектору для реалізації четвертого пункту Формули миру — «Повернення полонених і депортованих осіб». Згідно з офіційними даними

платформи та державного порталу «Діти війни», станом на березень 2026 року офіційно ідентифіковано та верифіковано 19 546 дітей, які були депортовані або примусово переміщені [25]. Слід зауважити, що ця статистика охоплює лише підтверджені випадки, тоді як реальна кількість може бути значно більшою, зважаючи на заяви офіційних осіб рф про «прийняття» сотень тисяч дітей.

Юридична стратегія плану Bring Kids Back UA підкреслює, що депортація супроводжується низкою супутніх злочинів: примусовою зміною громадянства (порушення ст. 8 Конвенції ООН про права дитини), незаконним усиновленням та мілітаризацією українських дітей на території країни-агресора. Особливо складним аспектом є те, що станом на сьогодні в межах реалізації плану вдалося **повернути лише 2048 дітей** [23]. Така динаміка свідчить про свідоме перешкоджання репатріації з боку рф, що є прямим порушенням норм МГП щодо обов'язкового повернення осіб під захистом після припинення активних бойових дій.

Вирішальним міжнародно-правовим наслідком стало рішення Палати попереднього провадження II Міжнародного кримінального суду від 17 березня 2023 року про видачу ордерів на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Бєлової. Суд визнав наявність обґрунтованих підстав вважати, що вони несуть індивідуальну кримінальну відповідальність за воєнний злочин — незаконну депортацію та переміщення дітей (згідно зі статтями 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту) [16]. Видача ордерів саме за цим епізодом підтверджує, що доказова база щодо вивезення дітей є найбільш повною для міжнародного правосуддя

Більше того, діяльність у межах плану Bring Kids Back UA та робота Міжнародної коаліції країн за повернення українських дітей спрямовані на те, щоб кваліфікувати ці дії не лише як воєнний злочин, а й як елемент геноциду. Пункт «е» статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду визначає примусову передачу дітей з однієї національної групи в іншу як один із актів геноциду. Таким чином, кожен задокументований випадок повернення дитини та свідчення про умови її перебування в рф зміцнюють позицію України в міжнародних судах, доводячи, що метою агресора є повне знищення ідентичності українського підростаючого покоління.

Аналізуючи проблеми депортації, слід виокремити критичну перешкоду — навмисну зміну персональних даних депортованих дітей російською стороною. Згідно зі звітами правозахисної організації *Human Rights Watch*, практика надання нових імен, прізвищ та дат народження під час незаконного усиновлення в РФ фактично унеможлиблює ідентифікацію дитини за допомогою традиційних правових механізмів. Це створює ситуацію «правового вакууму», де дитина втрачає право на збереження своєї індивідуальності, що прямо суперечить статті 8 Конвенції ООН про права дитини [4]. Юридично такі дії класифікуються як триваюче порушення, оскільки кожен день перебування дитини в іншому правовому та культурному полі поглиблює завдану їй шкоду.

Міжнародно-правові наслідки видачі ордерів МКС на арешт вищого керівництва РФ виходять далеко за межі суто кримінального переслідування. По-перше, це спричинило юридичну делегітимізацію російської політики «гуманітарного порятунку», оскільки на рівні міжнародного суду було визнано, що переміщення не було добровільним. По-друге, це активувало механізми універсальної юрисдикції: тепер 124 держави-учасниці Римського статуту мають юридичне зобов'язання затримати фігурантів справи у разі їх появи на їхній території. Це створює прецедент «правової ізоляції», який обмежує дипломатичну та політичну маневреність агресора на міжнародній арені.

Крім того, важливою проблемою залишається відсутність єдиного міжнародного правового механізму автоматичного повернення цивільних осіб, аналогічного механізмам обміну військовополоненими. Оскільки РФ заперечує сам факт депортації, називаючи її евакуацією, кожне повернення дитини в межах плану Bring Kids Back UA вимагає окремих складних переговорів за посередництва третіх сторін (наприклад, Катару чи Ватикану). Це підкреслює недосконалість існуючої архітектури безпеки, де норми Женевських конвенцій ігноруються постійним членом Ради Безпеки ООН.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що наслідки депортації дітей для РФ матимуть форму не лише персональних вироків, а й колективної відповідальності держави у вигляді довгострокових репарацій та обов'язку відновлення *status quo ante*

(попереднього стану) для кожної постраждалої особи. Кваліфікація цих дій як елементу геноцидної політики відкриває шлях до визнання РФ державою-терористом на рівні нових міжнародних трибуналів, що є необхідним кроком для превенції подібних злочинів у майбутньому. Правова боротьба за кожного депортованого українця сьогодні є тестом на життєздатність усієї системи міжнародного кримінального правосуддя.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНІ ТА ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ «ПРИМУСОВОЇ ЕВАКУАЦІЇ» В МЕЖАХ УКРАЇНИ

3.1. Національне законодавство про обов’язкову евакуацію в умовах воєнного стану: баланс між правом на життя та правом на свободу пересування

Законодавче регулювання евакуаційних процесів в Україні зазнало суттєвих трансформацій після 24 лютого 2022 року, що зумовлено необхідністю оперативного реагування на критичні загрози життю цивільного населення. Основним нормативно-правовим актом, що регламентує ці питання, є **Кодекс цивільного захисту України** (ст. 33), який визначає евакуацію як комплекс заходів щодо організованого вивезення населення з зон надзвичайної ситуації або збройного конфлікту [8]. Проте ключовим юридичним викликом став перехід від «добровільної» до «обов’язкової», а в окремих випадках — до «примусової» форми евакуації. За загальним правилом евакуація здійснюється у добровільному порядку, проте в умовах воєнного стану вона може набувати обов’язкового характеру. Правовий режим воєнного стану, згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану», дозволяє тимчасово обмежувати конституційні права, зокрема право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання [10].

Важливо, що законодавство розрізняє:

- **Обов’язкову евакуацію** (оголошується рішенням Кабінету Міністрів України або ОВА).
- **Загальну евакуацію** (проводиться з усієї території або окремих регіонів).

Згідно зі **статтею 27 Конституції України**, «кожен має невід’ємне право на життя» та «обов’язок держави — захищати життя людини» [конституція]. В юридичній доктрині це трактується як позитивний обов’язок держави. Якщо органи влади мають інформацію про реальну загрозу життю (наприклад, щільні обстріли або загроза оточення), вони зобов’язані вжити активних заходів для порятунку громадян, навіть якщо ті не виявляють ініціативи.

У наукових працях підкреслюється, що право на життя є «найвищою соціальною цінністю», тому в ієрархії прав воно стоїть вище за право на свободу

пересування. «У ситуації екстремальної загрози держава виступає гарантом виживання, що дає їй моральне та юридичне право на імперативні (примусові) дії».

Стаття 33 Конституції гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування. Однак **стаття 64** прямо вказує, що в умовах воєнного стану це право може бути обмежене [7].

Згідно з оновленою редакцією **статті 33 Кодексу цивільного захисту**, підставою для обов'язкової евакуації є включення населеного пункту до Переліку територій, на яких ведуться активні бойові дії. Рішення приймається обласними військовими адміністраціями (ОВА) за пропозицією військового командування. Юридична логіка полягає в тому, що в умовах тотальної війни держава має не лише право, а й **позитивний обов'язок** вжити заходів для порятунку громадян, навіть якщо вони не виявляють ініціативи. В юридичній доктрині це обґрунтовується пріоритетністю права на життя як «найвищої соціальної цінності» над правом на вибір місця проживання в зоні смертельної небезпеки.

Важливою новелою **Закону № 4779-IX** є розширення категорій осіб, що підлягають обов'язковій евакуації. Вперше на законодавчому рівні чітко врегульовано питання осіб у місцях несвободи. Частина восьма статті 33 Кодексу цивільного захисту тепер встановлює, що евакуація затриманих, підозрюваних, обвинувачених, щодо яких застосовано тримання під вартою, а також засуджених та військовополонених, проводиться в обов'язковому порядку [8].

Ще одним стратегічним аспектом є право військового командування визначати конкретні ділянки територій (наприклад, частини населених пунктів), де евакуація є обов'язковою для **усіх категорій населення** з метою забезпечення ведення бойових дій або будівництва фортифікаційних споруд. У цьому випадку індивідуальне право на свободу пересування обмежується не лише заради порятунку самої особи, а й заради суспільного інтересу — обороноздатності держави. Відповідно до **статті 64 Конституції України**, такі обмеження в умовах воєнного стану є правомірними та пропорційними загрозі [7].

Аналіз практичного впровадження норм **Закону № 4779-IX від 10.02.2026** крізь призму правозастосовної діяльності виявляє глибоку деформацію між теоретичною

моделлю захисту цивільного населення та реальним станом дотримання конституційних прав. Попри декларативну гуманність нововведень, сучасна українська модель обов'язкової евакуації страждає на хронічну інституційну спроможність та ресурсну дефіцитність, що дозволяє характеризувати її як систему «делегованої відповідальності». Ключова наукова проблема полягає у тому, що держава, посилюючи імперативність виїзду, не створює адекватного компенсаторного механізму, перекладаючи основний тягар виживання на самих громадян та волонтерський сектор.

Системним викликом є декларативність права на житло та порушення права на гідний рівень життя. Стаття 86 Кодексу цивільного захисту у редакції 2026 року гарантує евакуйованим забезпечення тимчасовим житлом, проте ця норма є класичним прикладом *lex imperfecta* (недосконалого закону). Вона не містить чітких стандартів якості житла, термінів його надання та санкцій за ігнорування потреб переселенців. На практиці обов'язкова евакуація часто перетворюється на «евакуацію в нікуди». Розміщення людей у спортивних залах, школах або непристосованих гуртожитках без дотримання елементарних санітарних норм та права на приватність (ст. 8 ЄКПЛ) є головним чинником масової реевакуації — повернення людей під обстріли. Громадяни свідомо обирають «смерть у власному ліжку» замість «життя на розкладачці у коридорі». Відсутність довгострокової житлової стратегії та бюджетного наповнення евакуаційних програм дискредитує державну політику, перетворюючи її на репресивний механізм витіснення населення з територій бойових дій без надання реальної альтернативи для існування.

Окремої критики заслуговує майновий вакуум, у якому опиняються евакуйовані. Національне законодавство вимагає від особи негайно залишити зону бойових дій, проте не пропонує жодного дієвого механізму фіксації та охорони покинутого майна. Відсутність державного страхування нерухомості та рухомого майна в «сірих зонах», а також масові випадки мародерства стають непереборним бар'єром для виконання наказів про евакуацію. Для власника малого бізнесу чи сільськогосподарського виробника евакуація означає не лише зміну місця проживання, а повний економічний крах. Поки держава не запровадить механізм

швидких компенсаційних сертифікатів або гарантованого відновлення власності незалежно від результатів бойових дій, заклики до евакуації сприйматимуться населенням як вимога добровільного зубожіння.

Не менш гострою є проблема евакуації осіб у місцях несвободи. Заповнення юридичної лакуни у Законі № 4779-IX щодо обов'язкового вивезення засуджених та підслідних є позитивним кроком, проте його технічна реалізація межує з порушенням статті 3 ЄКПЛ (заборона катувань). Нестача спеціалізованого етапного транспорту, переповненість СІЗО в тилкових регіонах та відсутність належного медичного супроводу перетворюють евакуацію спецконтингенту на процес стихійного переміщення мас, що супроводжується грубими порушеннями прав людини. Затримка з прийняттям рішень про евакуацію колоній часто призводить до того, що засуджені потрапляють під вогонь або в окупацію, що є прямим наслідком управлінської некомпетентності, яку неможливо приховати за оновленими текстами законів.

Підсумовуючи критичний огляд, слід зазначити, що чинна правова база евакуації в Україні має ознаки «фасадної юриспруденції». Вона створює видимість врегульованості процесу, але повністю ігнорує соціально-економічний контекст війни. Для подолання виявлених дефектів необхідно перейти від політики формальних наказів до моделі «стимульованого порятунку», яка передбачає безумовне забезпечення мінімальних житлових стандартів, державне страхування майна евакуйованих та надання волонтерському сектору статусу офіційних виконавців державних програм із відповідним фінансуванням. Без цих кроків будь-який закон про «примус» або «обов'язковість» приречений на саботаж з боку населення та низьку ефективність у збереженні людського потенціалу України.

3.2. Примусова евакуація сімей з дітьми з прифронтових зон (Бахмут, Авдіївка, Куп'янськ) – правовий аспект vs реальність

Практична реалізація примусової евакуації дітей із зон активних бойових дій (Бахмутський, Авдіївський, Куп'янський напрямки) стала безпрецедентним викликом для української правової системи. Юридичне підґрунтя цього процесу базується на змінах до Закону «Про охорону дитинства» та Сімейного кодексу України, внесених Законом № 4779-IX, які детермінують пріоритет безпеки дитини над приватним правом батьків на вибір місця проживання. Однак зіткнення цієї правової норми з реальністю виявило глибокі етико-правові дилеми та процедурні труднощі.

Згідно з оновленою статтею 150 Сімейного кодексу, обов'язок батьків забезпечувати «безпечні умови життя» є імперативним. У Бахмуті та Авдіївці правоохоронні органи (зокрема спецпідрозділи «Білий Янгол») зіткнулися з явищем, яке в науковій літературі отримало назву «батьківський детермінізм» — переконання батьків, що вони мають абсолютне право тримати дитину поруч навіть під загрозою смерті. Юридичний аспект цієї проблеми полягає в тому, що Закон № 4779-IX дозволяє відібрання дитини без позбавлення батьківських прав [11]. Це тимчасовий захід, що супроводжується відеофіксацією відмови батьків виїжджати, що є критично важливим доказом для подальшого судового розгляду за статтею 164 СК України (незабезпечення безпечних умов) [9].

Одним із ключових механізмів реалізації цієї відповідальності в умовах збройної агресії РФ стало прийняття Кабінетом Міністрів України розпорядження від 22 березня 2024 року № 256-р «Про затвердження національного плану превентивних заходів щодо припинення та запобігання грубим порушенням прав дітей...» [22]. Цей документ став інституційною відповіддю на загрози, що виникають у «гарячих точках», таких як Бахмут, Авдіївка та Куп'янськ. План чітко розмежовує зони відповідальності між Мінсоцполітики, Нацполіцією та військовими адміністраціями, акцентуючи на впровадженні обов'язкової евакуації в примусовий спосіб.

Проте правова конструкція «примусу» щодо дітей із батьками стикається з серйозною онтологічною дилемою: як збалансувати право дитини на життя з її ж

правом на сім'ю? Історичний аналіз свідчить, що подібні виклики долалися міжнародною спільнотою ще під час конфліктів у колишній Югославії. У 1992 році Міжнародний комітет Червоного Хреста сформулював позицію «найкращих інтересів дитини», наголошуючи, що евакуація не повинна завдати більшої шкоди, ніж перебування на місці, а найбільш гуманним шляхом є збереження єдності родини [15].

Реальність прифронтових міст-фортець, як-от Бахмут (2023) або Куп'янськ (2024-2026), демонструє складну соціопсихологічну картину. Попри постійні обстріли, значна частина цивільних осіб відмовлялася виїжджати, що зумовлено станом перманентного стресу. Повноважена Президента України з прав дитини закликає не засуджувати таких громадян, оскільки для людини в кризі єдиною «опорою» стає власний будинок [9]. Саме тому держава перейшла до стратегії «м'якої сили» та створення спеціалізованих евакуаційних груп «**Білий янгол**», діяльність яких регламентована вищезгаданим Розпорядженням № 256-р [12].

Статистика свідчить, що поява професійних груп, які мають чіткий алгоритм дій та методичні рекомендації, значно підвищила рівень довіри населення: у більшості випадків прибуття «Білих янголів» на місце перебування дитини знімає первинний спротив батьків.

Проте, як зауважував Уповноважений ВРУ з прав людини, ефективність захисту дитини не може триматися лише на підзаконних актах — вона потребує імперативного закріплення у базовому законодавстві [9]. Відповіддю на цей запит став **Закон № 4779-IX від 10 лютого 2026 року**, який вніс принципові зміни до Сімейного кодексу та Кодексу цивільного захисту. Закон остаточно легітимізував процедуру відібрання дитини у батьків, які категорично відмовляються від евакуації в примусовий спосіб, без негайного позбавлення їх батьківських прав [11]. Це є спробою розв'язати правовий вузол: держава тимчасово перебирає на себе функцію опікуна, щоб гарантувати фізичне виживання дитини, надаючи батькам 6-місячний термін для переїзду у безпечні регіони та відновлення сімейних зв'язків. Науковий аналіз цієї норми крізь призму соціальної відповідальності дозволяє стверджувати: примусова евакуація є не репресією, а вищим виявом державної турботи. Вона базується на розумінні того, що безпекове середовище створюється через сукупність

превентивних заходів, серед яких розробка спільних алгоритмів дій СБУ, поліції та органів опіки є критичною. Політика «м'якої сили», поєднана з жорстким законодавчим каркасом Закону № 4779-IX, створює умови, за яких право на життя стає безумовним пріоритетом, що стоїть вище за будь-які територіальні чи майнові прив'язаності дорослих.

Критичним вузлом є інструменталізація дитини як засобу тиску на дорослих. Норма, згідно з якою дорослий зобов'язаний супроводжувати дитину до місця евакуації, фактично позбавляє батьків залишків персональної автономії. Держава ставить законних представників перед неможливим вибором: або виїзд у повну економічну невідомість (часто без житла та засобів до існування), або примусове розлучення з дитиною. Такий підхід ігнорує психологічну складову «найкращих інтересів дитини». Евакуація неповнолітнього без батьків, яка допускається Законом № 4779-IX у разі їхньої категоричної відмови, може завдати дитині глибшої травми, ніж перебування в зоні конфлікту, оскільки руйнує єдину стабільну опору — сімейну прив'язаність. Брак у складі евакуаційних груп «Білий янгол» достатньої кількості професійних кризових психологів та соціальних працівників призводить до того, що процедура набуває ознак силової операції, а не акту соціального захисту.

Практичний аналіз евакуаційних процесів у прифронтових зонах (Бахмут, Авдіївка, Куп'янськ) свідчить, що примусова евакуація стала безпрецедентним інструментом захисту права на життя, який водночас виявив гострий конфлікт між державною безпековою політикою та приватним правом на сім'ю. Запровадження Закону № 4779-IX та Розпорядження № 256-р дозволило легітимізувати процедуру тимчасового відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, що стало необхідним кроком для подолання «батьківського детермінізму» в умовах смертельної небезпеки. Проте юридична конструкція примусу створює складну етико-правову колізію: ставлячи батьків перед вибором між соціально-економічною невідомістю та примусовим розлученням, держава фактично інструменталізує інтереси дитини для впливу на дорослих. Попри успішність стратегії «м'якої сили» у діяльності груп «Білий Янгол», процедура евакуації все ще потребує посилення психологічного та соціального супроводу.

Таким чином, примусова евакуація в сучасних реаліях України має розцінюватися не як форма репресії, а як вищий вияв державної турботи (*parens patriae*), де право на фізичне виживання дитини визнається безумовним пріоритетом, що стоїть вище за будь-які майнові чи психологічні прив'язаності дорослих до зони конфлікту.

Аналіз примусової евакуації в зонах активних бойових дій (Бахмут, Авдіївка, Куп'янськ) свідчить про остаточне закріплення в українському праві пріоритету безпеки дитини над приватним правом батьків на вибір місця проживання. Запровадження Закону № 4779-IX дозволило легітимізувати концепцію держави як «верховного опікуна» (*parens patriae*), забезпечивши правовий механізм тимчасового відібрання дитини без розриву юридичного сімейного зв'язку. Досвід груп «Білий янгол» доводить, що ефективність захисту прав дитини в умовах війни залежить від поєднання імперативного законодавчого каркаса з гнучкою стратегією «м'якої сили», де психологічний супровід та соціальні гарантії є не менш важливими за силовий примус. Попри етичну складність інструменталізації інтересів дитини для спонукання дорослих до виїзду, така політика є виправданим виявом державної турботи, спрямованої на гарантування базового права на життя. Це вимагає подальшого вдосконалення процедур повернення дітей у сім'ї та посилення ресурсної підтримки евакуйованих осіб, аби правовий примус залишався актом порятунку, а не формою соціального тиску.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи дослідження, слід визнати: сучасне міжнародне право сьогодні проходить через «чистилище» української війни. Те, що ми десятиліттями вважали непорушним фундаментом — заборону депортацій та недоторканність цивільних, — на практиці виявилось крихким склом, яке агресор розбив у перші ж дні вторгнення. Аналіз еволюції міжнародного гуманітарного права, від Гаазьких конвенцій до IV Женевської, доводить, що ми маємо ідеальну теоретичну броню у вигляді норми *jus cogens*, яка забороняє примусове переміщення «незалежно від мотивів». Проте реальність 2022–2026 років показала, що паперові заборони не зупиняють диктаторів, якщо за ними не стоїть механізм негайного силового та правового покарання.

Окремим концептуальним пластом дослідження постає необхідність ревізії самого поняття «безпечне середовище» в умовах тотальної війни. Ми прийшли до висновку, що сучасний міжнародно-правовий інструментарій виявляється безсилим перед тактикою «демографічного заміщення», яку РФ відточувала в Криму з 2014 року і масштабувала після 2022-го. Юридична спільнота має визнати: депортація сьогодні — це не лише вантажівки з людьми, це створення таких правових та побутових умов (через примусову паспортізацію та позбавлення права на власність), які роблять перебування на батьківщині юридично неможливим. Це ставить перед Україною та світом завдання розробити механізм універсальної ідентифікації, який би дозволяв зберігати правовий зв'язок депортованої особи з державою громадянства навіть у разі фізичного знищення або вилучення документів окупантом. Проект «Bring Kids Back UA» є першим кроком у цьому напрямку, проте він потребує трансформації у постійно діючий міжнародний реєстр під егідою ООН, де кожна переміщена особа мала б цифровий «іmunітет» від примусової асиміляції. Правова оцінка дій РФ дозволяє скинути маски з їхньої «гуманітарної місії».

Юридичний аналіз також виявив небезпечну тенденцію до «ерозії волі» цивільного населення у «сірих зонах». Ми стверджуємо, що право на вільний вибір місця проживання, закріплене у IV Женевській конвенції, у сучасних реаліях часто стає інструментом саморуйнування суспільства. Коли держава-агресор свідомо руйнує енергетичну та соціальну інфраструктуру, вона перетворює «вибір» людини

залишитися вдома на вибір між смертю та капітуляцією. У цьому контексті український Закон № 4779-IX має розглядатись як «право на порятунок всупереч обставинам». Проте, щоб ця норма не перетворилася на інструмент державного свавілля, необхідно запровадити систему незалежного судового нагляду за кожним випадком примусового відібрання дитини. Суддя, а не лише поліцейський чи соціальний працівник, має ставити крапку в питанні, чи вичерпала держава всі методи переконання, перш ніж застосувати силу.

Ми довели, що система фільтрації, примусова паспортизація та блокування виїзду на підконтрольну Україні територію — це не «евакуація», а класична депортація, яка є інструментом демографічної інженерії. Найбільш цинічним актом цієї політики стало викрадення українських дітей. Видача ордерів МКС на арешт Путіна та Львової-Белової — це не просто юридичний жест, це офіційне визнання світу: те, що росія називає «порятунком», міжнародне право кваліфікує як воєнний злочин та елемент геноциду. Ми маємо справу зі спробою стерти ідентичність цілого покоління, і кожен день зволікання з репатріацією через план *Bring Kids Back UA* лише поглиблює цей правовий вакуум.

Однак найскладнішим і найбільш провокативним висновком роботи є аналіз внутрішньої політики України. Ми змушені визнати існування етико-правового парадоксу: де закінчується обов'язок держави рятувати життя і де починається порушення права людини на свободу? Аналіз ситуації в Бахмуті, Авдіївці та Куп'янську показав, що примусова евакуація сімей з дітьми є жорсткою, але необхідною превентивною мірою. Проте законодавець у Законі № 4779-IX від 10.02.2026 допустив небезпечний перекис. Створено модель «фасадної юриспруденції»: держава імплементувала механізми примусу та відібрання дітей, але повністю «завалила» блок соціальних гарантій.

Ми прямо стверджуємо: евакуація «в нікуди», у спортивні зали та на розкладачки без права на приватність і без жодного механізму захисту покинутого майна, — це шлях до масової реевакуації. Коли громадянин обирає ризик загинути від снаряда у власному ліжку замість приниження у непристосованому шелтері, це не «неосвіченість» населення — це діагноз державній політиці. Обов'язкова евакуація

не має права бути формою депортації всередині власної країни. Вона повинна базуватися на моделі «стимульованого порятунку»: з реальними житловими сертифікатами, цифровою фіксацією майна в «Дії» та фінансовою підтримкою, яка б давала людині шанс на нове життя, а не просто фізичне виживання.

Завершуючи, зазначимо: боротьба за повернення депортованих та ефективність внутрішньої евакуації — це тест на життєздатність України як правової держави. Міжнародне правосуддя має довести, що ордери МКС — це не просто папірці, а неминуха клітка для воєнних злочинців. Водночас національна система повинна перестати грати в «накази» і почати реально інвестувати в безпеку своїх громадян. Лише так ми зможемо не просто зберегти людський капітал, а й відстояти право на гідність, яке є основою нашого суверенітету. Юридична битва за кожного українця триває, і її результат визначить, чи буде світ у майбутньому місцем, де закон сильніший за танк.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (IV Гаазька конвенція) та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовт. 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222.
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серп. 1949 р. (IV Женевська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серп. 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
4. Конвенція ООН про права дитини від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
5. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
6. Tokyo Draft Convention for the Protection of Civilian Persons in Time of War (1934) / ICRC Database. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/tokyo-draft-conv-1934>.
7. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
8. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.
9. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової евакуації : Закон України від 10.02.2026 № 4779-IX.
12. Про затвердження національного плану превентивних заходів щодо припинення та запобігання грубим порушенням прав дітей в умовах збройної агресії

рф : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 берез. 2024 р. № 256-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/256-2024-p>.

13. Доповідь ОБСЄ про порушення МГП та прав людини в Україні в межах Московського механізму (2022). URL: <https://www.osce.org/odihr/522616>.

14. Звіт Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні (2023). URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/co-i-ukraine/index>.

15. Amnesty International. Reports on the protection of children in armed conflicts (1992). URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/act76/002/1992/en/>.

16. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against V. Putin and M. Lvova-Belova / International Criminal Court (2023). URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants>.

17. “We Had No Choice”: Filtration and the Crime of Forcibly Transferring Civilians from Ukraine to Russia : Human Rights Watch Report (2022). URL: <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice>.

18. Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. КНУ ім. Т. Шевченка. 2005. Вип. 19. С. 21–23. URL: <https://ethnic.history.knu.ua/data/2005/19/articles/2.pdf>.

19. Зацаринна А. Ю. Правовий статус мігрантів у міжнародному праві: сучасні виклики і перспективи вдосконалення : кваліфікаційна робота бакалавра : спец. 293 «Міжнародне право» / наук. кер. А. С. Славко. Суми : Сумський державний університет, 2025. 73 с.

20. Ковальська В. В. Особливості правового регулювання праці дистанційних працівників. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави* : зб. наук. праць за матеріалами IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 трав. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 377–381.

21. Ковальська В. В. Проблеми евакуації в умовах збройного конфлікту. *Вісник ДДУВС*. 2024. № 1. С. 311–315. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14045/1/72.pdf>.

22. Офіційний коментар МКЧХ до IV Женевської конвенції / під ред. Ж. Пікте (1958). URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/gciv-1949/article-49/commentary/1958>.
23. Сидоренко Ю. М. Кваліфікація примусового переміщення як злочину проти людяності за Римським статутом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 274–277. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/4_2020.pdf.
24. Державний портал «Діти війни». Офіційна статистика депортації. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.
25. Офіційна платформа державного плану Bring Kids Back UA. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/uk>.